

ZDZISŁAW BARTKOWICZ¹, ANDRZEJ CHUDNICKI²

Cyberprzemoc w opiniach uczniów szkół średnich

The Perception of Cyberbullying by Students

¹ ORCID: 0000-0003-1392-9890, profesor doktor habilitowany, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Wydział Zarządzania i Nauk Społecznych, Polska

² ORCID: 0000-0002-4707-0060, doktor, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Polska

Streszczenie

Nasilenie zjawiska cyberprzemocy na tle przemocy tradycyjnej wśród 76 uczniów kończących naukę w szkole średniej zmierzono za pomocą *Skali do Badania Przemocy* zawierającej 20 opisów przemocy szkolnej (opatrzonej 7-stopniowymi skalami typu *self-report*), do której dodano 5-itemową podskalę *Cyberprzemoc*. Ustalono, że badani stosują i doświadczają agresji elektronicznej rzadziej niż tradycyjnej przemocy szkolnej, niemniej uczestniczenie w cyberprzemocy w roli sprawcy lub ofiary dotyczy aż 59,2% badanych. Co trzeci uczeń (32,9%) stosuje albo doświadczają cyberprzemocy systematycznie. Zidentyfikowano 14,4% typowych ofiar biernych i tyle samo ofiar agresywnych, a tylko 3,9% typowych sprawców cyberprzemocy. Zauważono, że badana młodzież dość liberalnie ocenia przemoc elektroniczną i realizowaną w sposób tradycyjny. Wskazano na pedagogiczne implikacje wynikające z uzyskanych wyników.

Słowa kluczowe: cyberprzemoc, przemoc szkolna, postawy młodzieży wobec przemocy, sprawcy i ofiary cyberprzemocy

Abstract

The intensity of cyberbullying against traditional violence among 76 students graduating from secondary school was measured using the Violence Research Scale, containing 20 descriptions of school violence (with 7-point self-report scales), to which a 5-item Cyberbullying subscale was added. It was established that the respondents use and experience electronic aggression less frequently than traditional school violence, nevertheless, participation in cyberbullying as the perpetrator or victim concerns as many as 59.2% of the respondents. Every third student (32.9%) uses or experiences cyberbullying systematically. 14.4% of typical passive victims and the same number of aggressive victims were identified, and only 3.9% of typical perpetrators of cyberbullying. It was noted that the surveyed youth is quite liberal in evaluating electronic violence as well as being carried out in a traditional way. Pedagogical implications resulting from the obtained results have been pointed out.

Keywords: cyberbullying, school violence, the attitude of young people to violence, the offender and the victim of cyberbullying

Wstęp

Pojęcie przemocy jest bardzo szerokie i oznacza wszystkie intencjonalne, powtarzalne zachowania polegające na atakowaniu (fizycznym lub psychologicznym) innych osób, które z powodu przewagi sprawcy nie są się w stanie obronić. Dla większej precyzji w zależności od tego, kogo ona dotyczy (np. dorosłych, dzieci, kobiet), oraz tego, czy i w jaki sposób się odbywa (przemoc fizyczna, psychiczna), a także gdzie (przemoc domowa, szkolna, w pracy), stosuje się różne dodatkowe określenia. Przemoc, która realizowana jest z wykorzystaniem nowoczesnych technologii komunikacyjnych informacyjnych, nazywana jest zwykle cyberprzemocą, cyberagresją czy agresją internetową (Pyżalski, 2010). Szczególnym rodzajem cyberprzemocy jest *cyberbullying* będący elektroniczną, zazwyczaj internetową, odmianą *bullyingu*, czyli nękania stosowanego przez dzieci i młodzież w obrębie tej samej grupy społecznej, np. klasy szkolnej. Najczęstszymi przejawami cyberprzemocy występującej wśród dzieci i młodzieży są: obelgi i obrażanie z wykorzystaniem np. czatów czy forów internetowych, przesyłanie i powielanie obraźliwych treści czy nieprawdziwych informacji o osobie, podszywanie się pod ofiarę i publikowanie kompromitujących treści, wykorzystując jej hasło lub nick, zdradzanie tajemnic, wykluczanie z grupy, usunięcie z listy kontaktów (Pyżalski, 2012).

Dotychczasowe badania polskie i zagraniczne zgodnie potwierdzają, że średnio co piąty nastolatek doświadcza cyberprzemocy. Na cyberprzemoc najbardziej narażone są dziewczęta oraz osoby korzystające w sposób dysfunkcyjny z nowoczesnych technologii (Włodarczyk, 2013). Badania polskich gimnazjalistów wskazują, że 6,6% z nich stało się ofiarą cyberbullyingu, 19% było jego sprawcą, a 6,8% zarówno sprawcami, jak i ofiarami (*bullyvictim*) (Pyżalski, 2013).

Badania własne

Badania miały charakter pilotażowy. Ich celem było określenie nasilenia cyberprzemocy wśród uczniów kończących naukę w szkole średniej na tle przemocy realizowanej w sposób tradycyjny. Badania przeprowadzono w trzech losowo wybranych szkołach znajdujących się na terenie województw: lubelskiego, małopolskiego i mazowieckiego. Objęto nimi uczniów klas maturalnych w wieku 18–19 lat. Ankiety wypełniło łącznie 76 osób, w tym 24 uczniów liceum ogólnokształcącego, 23 uczniów liceum profilowanego oraz 29 uczniów technikum. 46% respondentów stanowiły kobiety, a 54% mężczyźni. 30% biorących udział w badaniach mieszkało w mieście, a 70% na wsi.

W badaniach wykorzystano zmodyfikowaną *Skalę do Badania Przemocy* autorstwa Bartkowicza i Waśkowicza (2004), która w pierwotnej wersji składa się z 20 opisów aktów przemocy najczęściej wymienianych przez młodzież jako obecne w środowisku szkolnym. Badani oceniają je na 7-stopniowej skali w czterech wymiarach: pod względem ciężkości czynu (*Podskala A*), częstości

ich stosowania (*Podskala B*), częstości doświadczania ich na sobie (*Podskala C*) oraz częstości ich występowania w otoczeniu (*Podskala D*). W przypadku *Podskali A* badani oceniali ciężkość poszczególnych 20 aktów przemocy (1 – czyn bez znaczenia, 7 – czyn bardzo ciężki), zaś w przypadku *Podskal B, C i D* – ich częstość (1 – nigdy, 7 – bardzo często). *Skala* posiada dobre właściwości psychometryczne (Bartkowicz, Waśkowicz, 2004). Do dotychczasowych 20 itemów *Skali* dołączono *Podskalę Cyberprzemoc* zawierającą pięć opisów zachowań odnoszących się do zjawiska cyberprzemocy: 1. Rozsyłanie przez internet kompromitujących materiałów na czyjś temat np. plotek, oszczerstw; 2. Włamania na konto, np. na portalu społecznościowym; 3. Ublżanie przez telefon lub komunikatory internetowe; 4. Nękanie częstymi telefonami, wiadomościami; 5. Izolowanie, wykluczanie z grup społecznościowych. Nowe itemy opatrzone również skalami 7-stopniowymi i dołączono do *Podskal A, B, C i D*. *Podskala* ta cechuje się wysoką spójnością wewnętrzną we wszystkich czterech wymiarach (alfa Cronbacha wynosi od 0,89 do 0,92).

Wyniki badań

W pierwszej kolejności sprawdzono, czy istnieją różnice w ocenie ciężkości oraz częstości przejawiania, doświadczania i występowania zachowań przemocowych w środowisku szkolnym, mierzonych *Skalą do Badania Przemocy* (czyli przemocy realizowanej w sposób tradycyjny) oraz *Podskalą Cyberprzemoc* w przypadku przemocy elektronicznej. Uzyskane wyniki przeliczone na skalę 7-stopniową przedstawiono w tabeli 1. Zarówno przemoc szkolną, jak i cyberprzemoc badani uczniowie ocenili jako zachowania w podobnym stopniu naganne, średnio jednak są to oceny niewiele przekraczające 5. punkt skali, co wskazuje na mało rygorystyczny stosunek badanych do przemocy tradycyjnej i elektronicznej. Istotnie statystycznie różnice (sprawdzone testem rang Wicoxona dla prób zależnych) wystąpiły w ocenie częstości przejawiania i doświadczania przemocy tradycyjnej oraz cyberprzemocy. Badani uczniowie istotnie częściej przyznają się do stosowania i doświadczania przemocy tradycyjnej niż cyberprzemocy ($p < 0,01$; $p < 0,001$). Sugerować to może, że przemoc elektroniczna pozostaje wciąż mniejszym problemem niż tradycyjna. Warto jednak zauważyć, że wyniki w *Podskalach B i C* są dość niskie (poniżej 2. punktu skali 7-stopniowej), sugerując, że badana młodzież stosunkowo rzadko stosuje i doświadcza tak przemocy, jak i cyberprzemocy bądź też niechętnie się do tego przyznaje. Dość łagodnie ocenia też nasilenie przemocy i cyberprzemocy w swoim środowisku (średnio 2,12 i 2,07 na skali 7-stopniowej).

Wyniki odnoszące się do przemocy tradycyjnej i cyberprzemocy są ze sobą wysoko skorelowane we wszystkich czterech wymiarach, tj. oceny na skali ciężkości czynu, przejawiania, doświadczania i oceny przemocy w otoczeniu (rho Spearmana wynosi od 0,74 do 0,83 – por. tab. 1), co świadczy o spójności udzia-

łu w cyberprzemocy i w przemocy szkolnej w ogóle. Innymi słowy, jednostki angażujące się w cyberprzemoc to najczęściej te, które zarazem angażują się w przemoc realizowaną tradycyjnymi sposobami. Spójność ta obejmuje także ocenę przemocy.

Dominujące zachowania przemocowe z użyciem środków elektronicznych, które badani uczniowie stosują, to ublizanie przez telefon lub komunikatory internetowe (1,60) czy nękanie częstymi telefonami i wiadomościami (1,58). Te same akty przemocy uzyskały najwyższą ocenę częstości doświadczania ze strony innych (odpowiednio: 1,97 i 1,89). Jako najrzadziej stosowane i doświadczane zostały ocenione włamanie na konto (odpowiednio: 1,34 i 1,62) oraz izolowanie i wykluczanie z grup społecznościowych (odpowiednio: 1,43 i 1,63).

Tabela 1. Cyberprzemoc a przemoc tradycyjna w zachowaniu i percepcji badanych uczniów (wyniki przeliczone na skalę 7-stopniową)

Podskale	Wyniki uzyskane w <i>Skali do Badania Przemocy</i>		Wyniki uzyskane w <i>Podskali Cyberprzemoc</i>		Związek między <i>Podskalą Cyberprzemoc</i> a <i>SBP</i>	Istotność różnic – test rang Wilcoxon
	M	SD	M	SD	rho Spearmana	Z
<i>A</i> Jaki to według Ciebie czyn?	5,17	1,63	5,14	1,82	0,83**	-0,37
<i>B</i> Jak często zachowujesz się w ten sposób?	1,63	0,93	1,49	1,00	0,74**	-4,14**
<i>C</i> Jak często doświadczasz takiego zachowania?	1,95	0,92	1,77	1,05	0,79**	-3,05*
<i>D</i> Jak często w Twoim otoczeniu zdarzają się takie zachowania	2,12	0,90	2,07	1,18	0,79**	-1,65

* $p < 0,01$ ** $p < 0,0001$

Źródło: opracowanie własne.

Istnieje wyraźny związek między byciem sprawcą a ofiarą przemocy. Współczynnik korelacji (rho Spearmana) między *Podskalami B* i *C* wynosi 0,61, a 0,53 dla przejawiania i doświadczania cyberprzemocy. Związek ten częściowo wynika z faktu, że wiele aktów przemocy jest rezultatem odwetu ze strony ofiary. Bycie ofiarą może jednak tłumaczyć bycie sprawcą nie więcej niż w 37% w odniesieniu do przemocy tradycyjnej i tylko w 28% w przypadku cyberprzemocy (wskazuje na to współczynnik determinacji, czyli wartość ρ^2). Ponieważ nie jest to ścisła zależność, toteż można się spodziewać znacznej części aktów przemocy nieodwzajemnionej.

Przemocy szkolna, tak tradycyjna, jak i elektroniczna, dotyczy tylko pewnej części zespołów klasowych. Niektórzy uczniowie specjalizują się w jej stosowaniu, podczas gdy innym przypada rola ofiar. Wśród ofiar przemocy są ofiary bierne, ale oprócz nich ofiary aktywne, usiłujące się bronić i chętnie stosujące odwet. W odniesieniu do cyberprzemocy badanych ustalono, że 5,6% z nich jest typowymi sprawcami stosującymi przemoc elektroniczną bez doświadczania

odwet. 27,6% to uczniowie przyznający się tylko do doświadczania cyberprzemocy, będący więc typowymi jej ofiarami. Niemal tyle samo, bo 26,3%, to sprawco-ofiary (ofiary agresywne) w podobnym proporcjach przejawiające cyberprzemoc i doświadczające jej. Pozostałe 40,8% badanych to uczniowie nie stosujący ani niebędący ofiarami przemocy elektronicznej (zaznaczający na arkuszu odpowiedzi wyłącznie jedyńki). Zupełny brak zaangażowania tych uczniów w cyberprzemoc może być związany z brakiem dostępu do sieci, brakiem własnego komputera czy małym zainteresowaniem portalami społecznościowymi, ale może też stanowić wyraz wysokiej pozycji w grupie czy niezależności. Odpowiedź na pytanie, co ułatwia jednostce komfort funkcjonowania poza cyberprzemocą, wymaga przeprowadzenia dalszych badań

Gdy zidentyfikowano osoby biorące notorycznie udział w cyberprzemocy, stosujące bądź doświadczające co najmniej jednej z jej form (wynik 4,0 lub wyższy), okazało się że jest ich 32,9%, a wśród nich trzech typowych sprawców (3,9%), 11 (14,5%) typowych ofiar i 11 (14,5%) typowych agresywnych ofiar. Do tych uczniów przeżywających koszmar codziennych upokorzeń przy użyciu internetu czy komórki oraz obmyślających akty odwetu na sprawcach powinna zapewne być adresowana specjalistyczna pomoc oferująca udział w programach terapeutycznych dla sprawców i ofiar cyberprzemocy, a prawdopodobnie także dla uzależnionych od internetu czy telefonu komórkowego.

Przeanalizowano również, czy płeć różnicuje uzyskane wyniki, sprawdzając istotność różnic nieparametrycznym testem U Manna-Whitneya. Okazało się, że badane uczennice są w nieco mniejszym stopniu niż uczniowie zaangażowane w przemoc realizowaną tradycyjnie (różnica niemal istotna statystycznie na poziomie 5%), a istotnie mniej jej doświadczają ($p < 0,05$). Podobny kierunek różnic zauważono też w wynikach dotyczących cyberprzemocy: uczennice istotnie rzadziej niż uczniowie stosują przemoc elektroniczną, ale surowiej ją oceniają ($p < 0,05$).

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pokazały, że jakkolwiek zjawisko cyberprzemocy jest u badanych mniej nasilone niż przemoc szkolna realizowana w sposób tradycyjny, to uczestniczy w niej – w mniejszym lub większym stopniu – niemal 60% uczniów kończących szkołę średnią. Problem systematycznego udziału w cyberprzemocy to – okazuje się – głównie problem chronicznej ofiary – biernej bądź agresywnej i dotyczy aż 29% badanych, czyli niemal co trzeciego ucznia kończącego edukację w szkole średniej.

Niepokojący jest wysoki odsetek (14,5%) uczniów notorycznie przejawiających i doznających przemocy elektronicznej. Dotychczasowe badania wskazują, że jednocześnie bycie sprawcą i ofiarą przemocy wiąże się z wieloma problemami psychicznymi, a osoby te są szczególnie narażone na ryzyko różnych zabu-

rzeń emocjonalnych, w tym lęk, depresję, psychozy, nadużywanie substancji i antyspołeczne zaburzenia osobowości (Sourander i in., 2007). W chińskim badaniu podłużnym ustalono, że osoby będące jednocześnie sprawcami i ofiarami przemocy w porównaniu z osobami będącymi tylko sprawcami lub tylko ofiarami nie zmieniły schematu swojego działania, kontynuując swoje zachowanie przemocowe, podczas gdy wielu sprawców przemocy rówieśniczej ostatecznie zaprzestało nękania swoich ofiar (Pan, Liu, Lau, Luo, 2017). Kluczowa z perspektywy profilaktyki przemocy jest więc wczesna identyfikacja osób będących jednocześnie ofiarami i sprawcami przemocy oraz udzielenie im stosownej pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Literatura

- Bartkiewicz, Z., Waśkiewicz, W. (2004). Przemoc w percepcji nieletnich. W: Z. Palak, Z. Bartkiewicz (red.), *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji* (s. 261-269). Lublin: Wyd. UMCS.
- Pan, Y., Liu, H., Lau, P., Luo, F. (2017). A Latent Transition Analysis of Bullying and Victimization in Chinese Primary School Students. *PLoS one*, 12(8). Pobrane z: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0182802> (14.10.2018).
- Pyżalski, J. (2010). Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna –zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań. W: M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.), *Człowiek i uzależnienia*. Pułtusk–Warszawa: Apra-Jr. Pobrane z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5412/1/Polscy-nauczyciele-i-uczniowie-a-agresja-elektroniczna%20%281%29.pdf> (15.10.2018)
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Impuls.
- Pyżalski, J. (2013). Rodzina i szkoła a przeciwdziałanie zaangażowaniu młodych ludzi w ryzykowne zachowania online. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 12(1), 99–109.
- Sourander, A., Jensen, P., Rönning, J.A., Elonheimo, H., Niemelä, S., Helenius, H., Kumpulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., Moilanen, I., Almqvist, F. (2007). Childhood Bullies and Victims and Their Risk of Criminality in Late Adolescence: The Finnish From a Boy to a Man Study. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 161(6), 546–52.
- Włodarczyk, J. (2013). Zagrożenia związane z korzystaniem z internetu przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 12(1), 49–68.